

inti a hőst a házasságtól és a pártba való belépéstől, de: "Ha hallgattam volna rá, nem lett volna az én Utolérhetetlen Énem többé, akkor az Utolérhetetlen Énem én lettem volna, s akkor bizonyára az életem másképpen alakult volna." Mint valamennyiünké. A fiatalember egy varrodának álcázott titkos ideológiai kutatóintézetben, az AKI-ban (hosszabb nevén: az SzIKP KB Anabázisvizsgáló kutatóintézet) kap bizalmi állást, bár különben mindenki bizalmatlan hozzá, különös tekintettel a rejtelmes megbízatású marcona varrónókra. Hősünknek két fontosabb ember van az AKI-ban. Az egyik: Svätózár Ember, a vénséges akadémikus, a másik a Microfil (jelentés nélküli) fedőnevű személyzetis, a mű háttérben titokzatoskodó kulcsfigurája, az előbb leírt földgömb tervezője, kinek valódi neve, mint a forradalom idején kiderül, Trofim Sztavroginovics, s akinek nemcsak a forradalom kitörésében van szerepe, de rendőrangyalként előidézi azt is, hogy a hős elveszítse magánéleti ártatlanságát.

Ebben a világban fölösles magyarázni, hogy a forradalom pillanatában a varrónók és a hős felesége hívő marxistákból hívő keresztények lesznek (bár illatukat, legyen az hagyma- vagy tyúkszag, mindvégig megőrzik), vagy hogy a démoni személyzetis valójában szervező zseni, hogy a Gamma-sugár fedőnevű fődogmatikus hölgy önvédelemből miniszoknyát ölt ama novemberi napokban, vagy hogy a félbolondok amnesztiát kapnak az elmegyógyintézetben. Grendel nem szociológusként vagy politikatudósként értelmez egy forradalmat, és nem is erkölcsi ítéletet mond ki figurái fölött, csak a maga szédületéhez méri a külvilág kóválygását. Hogy éppen ezt a regényt írhatta meg, ahhoz alighanem hozzásegítette a csehszlovákiai – ezen belül a szlovákiai fordulat sajátossága: nem lassú bomlás és átalakulás ment végbe, mint Magyarországon, hanem hetek alatt dőlt meg a jóval vadabb diktatúra, s így, mondjuk, egy pozsonyi polgár olyasféle felszabadulás-érzést élhetett meg, amelyet egy budapesti értelmiségi nem – de gondolkodó ember számára annál kegyetlenebb volt a földet érés. Miként az Einstein hőse is tulajdon tarkóján tapasztalja meg a rendszerváltás keménységét, egy eszméletlenséget okozó ütés formájában.

Másképpen: Grendel satírójának tárgya nem maga a forradalom (vagy rendszerváltás), hanem az a mód, ahogyan ezt átéli a hétköznapi ember, aki éppenséggel politikus is lehet. Az átélés módja lehet a tökéletes jámbor, öntudat nélküli ártatlanság (mint a varrógép esetében), és lehet a paranoia. Thomas Pynchont, a posztmodern irodalom nagymesterét idézi az őrijítő paradoxon, amellyel a regény főszereplő/narrátora szembesül: ha a világot csakugyan egy központból mozgatják, ha a forradalom háttérében köpönyegforgató belügyesek vannak, ha végső soron mindegy, hogy valaki köpönyegforgató-e vagy sem, akkor ez a világ bolond. Ha viszont nincs ilyen egyértelmű magyarázat a józan ésszel felfoghatatlan világ- és köpönyegfordulatokra, akkor abba az ember maga bolondulhat bele.

Ha valaki ezek után nyakatekert és cinikus könyvnek vélné az Einstein harangjait, igen nagyot téved. Tisztán, jó tempóban és szellemesen megírt regényt olvashatunk, s ilyenkor nem árt meggondolni, hogy Grendel Lajos nemzedékének nemcsak egyik legtehetségesebb, de legszorgalmasabb tagja is, példa rá, hogy a rutin igenis jó dolog, és nem feltétlenül fajul modorossággá. A kisebbségi lét pedig írói gazdagodást is jelenthet. Kitűnő vakcina lehet szellemi bezártság és bezápolás ellen. Reméljük, megmarad annak a mostani baljósabb időkben is.

Grendel Lajos: Einstein harangjai. Kalligram, Pozsony, 153 oldal, 150.- Ft.

SZÉKY JÁNOS

Emil Boleslav Lukáč – a magyar irodalom szlovák közvetítője

Emil Boleslav Lukáčot (1900-1979) a magyar irodalom követének is szokták nevezni. A kulturális közvélemény ezzel a metaforikus megnevezéssel nyugtázta azt a több mint fél évszázados sokoldalú műfordítói, kritikus, irodalomtudományi, szerkesztői, kiadói és kulturális szervezőtevékenységet, amellyel hozzájárult a magyar irodalom cseh-szlovákiai terjesztéséhez és megismertetéséhez. Tudni kell azonban, hogy Lukáč munkásságának magyar vonatkozásai csak egy részét képezik impozáns életművének, melynek magvát költészete alkotja.

A közép-szlovákiai Hodrusbányán született 1900. november 1-jén. Részben e háromnyelvű környezetben formálódtak későbbi többnyelvűségének alapjai és az a tolerancia, mellyel a

nemzetiségi kérdést kezelte. Ezenkívül az élmény, hogy törvénytelen gyermekként nőtt fel a bányavidék kemény életkörülményei között, mindvégig fogékonnyá tette a szociális és társadalmi kérdések iránt.

Iskoláit a fordulat évéig magyarul végezte, nemzetileg öntudatos és művelt édesanyja azonban kiskora óta a szlovák nyelv és irodalom szeretetére nevelte. 1910 és 1918 között a selmecbányai evangélikus líceumban tanult, ott, ahol Petőfi Sándor is eltöltött egy rossz emlékeztető fél évet az 1838/39-es tanévben. Lukáč a Petőfi nevet viselő önképzőkörben olvasta fel első magyarul írt verseit, melyek közül néhányat az Új Idők című folyóiratnak is megküldött. Szakmailag és emberileg sokat köszönhetett kedvenc tanárának és osztályfőnökének, a magyar-latin szakos Klaniczay Sándornak, aki könyvmoly diákja előtt megnyitotta a tanári könyvtárat. Lukáč így jutott hozzá már diákéveiben a Nyugat című folyóirathoz, valamint a magyar és a világirodalom legértékesebb műveire.

A századforduló modern magyar irodalmával egyrészt a Nyugat hasábjain, másrészt Elek Artúr könyvéből, *Az újabb magyar irodalom* című lírai antológiából ismerkedett meg. Egyik legmeghatározóbb élménye Ady Endre költészete volt. Ekkor került a nagy magyar költő búvkörébe. A két világháború között ő volt Ady leglelkesebb szlovák fordítója, terjesztője és védelmezője a meg nem értőkkel és a felületesen ítélkezőkkel szemben, akik Ady verseit a dekadencia vádjával illették. Lukáč saját véleménye alapján – a korabeli magyar irodalomtudomány eredményeinek figyelembevételével is – szakszerű érveléssel mentette fel a vád alól. *Ady a dekadencia* (Ady és a dekadencia) című disszertációjával 1934-ben a pozsonyi Komenský Egyetemen doktorátust szerzett.

De térjünk vissza az első világháború utolsó évébe! Lukáč érdeklődése ekkor még megoszlik a teológia és az irodalom között. 1918-ban Pozsonyba megy és beiratkozik a Magyar Evangélikus Hittudományi Akadémiára. Egyben a magyar Erzsébet Egyetem bölcsészkarára is járt magyar-francia szakra. Itt olyan neves tanárok előadásait hallgatta, mint a filozófus Kornis Gyula, az irodalomtudós Thienemann Tivadar és klasszika-filológus Váry Gellért. Az államfordulat után Lukáč szlovákul folytatta teológiai tanulmányait. Ekkor kötött szoros barátságot Stefan Krčmeryvel és Ján Smrekkel, akik szintén kedvelték és fordították a magyar lírát. Itteni tanárai közül Ján Bakost, a kiváló orientalistát kell megemlíteni, aki az Orient népeinek irodalmába vezette be. Ennek irodalmi vetülete Omar Khajám perzsa költő *Múdrost vína* (A bor bölcsessége) című költeményének fordítása lett, melyet Lukáč 1929-ben önálló kötetben tett közzé.

Teológiai és filozófiai tanulmányait 1922 és 1924 között Párizsban, majd 1929-ben Lipcsében egészítette ki. A Sorbonne-on ismerkedett meg behatóbban a francia gondolkodókkal, valamint a romantikus és szimbolista francia költészettel, lipcsei tanulmányútján pedig a német nyelvben és irodalomban tökéletesítette tudását.

Emil Boleslav Lukáč irodalmi önmegvalósításának legfontosabb vetülete a költészet volt. Első verseskötete 1922-ben jelent meg *Spoved* (Vallomás) címmel, melyet írói pályafutása során több mint egy tucat új kötet és válogatás követett. A bennük megnyilvánuló közös vonások: a saját élete és a világ sorsa fölötti szüntelen elmélkedés, tépelődés, a jóság, a szépség, a szeretet és a harmónia utáni vágyakozás, a bánat és a gyötrelem hangulatai, amikor reményei nem teljesülnek. Az évek múlásával verseiben a személyes problémák mindinkább a háttérbe szorultak, hogy helyet adjanak a kor nagy társadalmi kérdései felvállalásának és a keresztény humanizmus szellemében való költői megjelenítésének.

Lukáč világnézetének kialakulásában jelentős szerepet játszottak azok a szellemi hatások, amelyekkel külföldi tanulmányútjain került érintkezésbe. Az emberi összefogás és testvériség eszméjét erősítették benne a párizsi protestáns hittudományi karon hirdetett ekumenikus gondolatok, amelyek a világ különböző egyházainak egyesítését tűzték ki célul. Lipcsei teológiai tanulmányai során mély hatást tettek rá Karl Bartnak, a dialektikus teológia megalapítójának nézetei, aki határozottan fellépett az ellen, hogy a hatalomra törő náciizmus a szekere elé fogja a protestantizmust. Részben itt gyökereznek Lukáč későbbi állásfoglalásai, melyeket fontos társadalmi kérdésekkel kapcsolatban tett. A vallási-etikai kvietizmus helyett, mely beletörődik a rossz sorsba is, Lukáč az aktív cselekvést választotta, verseiben szembeszállt a szociális elnyomással, a fasiszta erőszakkal és a háborús pusztítással. Így többek között felemelté szavát az éhező földmunkásokra leadott nemeskosúti csendőrsortűz ellen, kipellengérezte a bécsi munkásnegyed, a Goethehof szétlövését, háborúellenes költészete a zsáner legjavához tartozik. Folyamatosan foglalkoztatta az a kérdés is, miképpen fordul nemzete sorsa a történelem sodrásában. Nemzeti öntudata és népe iránti szeretete azonban nem zárta ki más nemzetek iránti jóindulatát, barátságát, kulturális értékeikkel szembeni nyitottságát, készségét ezek közvetítésére. Tudta és vallotta: "... minden átvett és a maga helyére besorolt rangos idegen kultúrák értékeit termékenyítően hat saját kultúránkra, és ezzel közvetve a mi kincsünké válik." Verseskötetei az államfordulat utáni mintegy negyedik század szlovák költészetének egyik fő vonulatában, a csúcspontok közül valók.

Emil Boleslav Lukáč műfordítói tevékenysége azonos eszmei alapokon nyugszik, mint költészet. Más népek szellemi termékeiből azok ragadták meg leginkább érdeklődését, melyek az emberiség, a jóság, a szépség jegyében fogantak. Fordítói munkásságának kezdetei Ady nevéhez fűződnek, akinek költeményeit a húszas évek legelején kezdte szlovák nyelvre átültetni és folyóiratokban közölni. Párizsi tanulmányai alatt a francia költészet került érdeklődésének középpontjába. Erre utal egy 1929-ben megjelent válogatás Paul Claudel költészetéből *Keresztút* címmel, 1933-ban pedig egy *Trófeák* című antológia francia lírikusok verseiből. A magyar költészethez sem lett azonban hűtlen. Ady-fordításai folyamatosan gyarapodtak. Ezeket, szám szerint huszonkettőt, 1941-ben *V mladych srdciach* (Ifjú szívekben) címmel önálló kötetben adta közre rövid, hozzáértő bevezető tanulmánnyal, amelyben ismertette a költő életét és művészetét. Ez volt az első művészi igényű és színvonalú szlovák Ady-kötet. Rövidesen második kiadásban is megjelent.

Elsősorban Lukáč érdeme, hogy a harmincas évektől kezdve a Nyugat más nagy költőinek: Kosztolányi Dezsőnek, Juhász Gyulának és Tóth Árpádnak egyes verseivel is megismerkedhettek a szlovák olvasók. Lukáčot azonban nemcsak a kortárs írók vonzották: folyamatosan fordította Arany János, Petőfi Sándor, Reviczky Gyula és más klasszikus költők verseit is. Az újabbak közül Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Sárközi György, Reményik Sándor, Berda József és mások műveit tolmácsolta. Különböző stílusokkal, poétikákkal és technikákkal kellett megbirkózni, s ezért természetes, hogy nem minden fordítás felelt meg az általa is óhajtott mértéknek; nagyjából azonban magas színvonalú fordítói munkát végzett. A kitűnő fordítások közé tartozik Petőfi *Apostolának* 1951-ben megjelent átültetése, amely a kiváló magyar szlovákista, Sziklay László értékelése szerint "olyan nagy műgonddal készült, hogy teljesen kongeniális az eredetivel".

Lukáčban többször is felmerült egy, a magyar lírai költészetéről átfogó képet nyújtó antológia kiadásának a terve. Szándékát 1976-ban valósította meg, amikor ötven év rendszeres és folyamatos fordítói munkásságának eredményeként kiadta a *Spoved Dunaja* (A Duna vallomása) című antológiát. Öt évszázad magyar költőinek csaknem másfélszáz költeményét mutatja be Janus Pannoniustól kezdve a 20. század közepén jelentkező lírikusnemzedékig.

Lukáč prózát és verses drámát is fordított: Zilahytól *A lélek kialszik* című regényt, Krúdy Gyula *Podolini kísértetét*, Sándor Kálmán *Szégyenfáját*, Gergely Sándor *Farkasok* című elbeszélés-kötetét, valamint Heltai Jenő verses színpadi művét, *A néma leventét*.

Fordítói tevékenységével párhuzamosan Lukáč széles körű művelődés-publicisztikai, irodalomkritikai és tudományos munkát végzett, mely a magyar irodalom jobb megismerését, a róla alkotott kép kereteinek tágítását és elmélyítését szolgálta a szlovákság körében. Mivel a szlovák-magyar irodalmi kapcsolatoknak mindig megvoltak a politikai és ideológiai vonatkozásai, nemegyszer került vitába a két nép közeledését ellenző erők képviselőivel, vagy került támadások pergőtüzébe. Már szóltunk arról a polémiaról, melyet a harmincas évek elején folytatott Ady költészetének védelmében azokkal, akik a szlovák ifjúságot és az ifjú szlovák poétákat féltették Ady "erkölcstelen", "dekadens" költészetének romboló hatásától. Lukáč tudományos érvek felvonultatásával, a magyar költő műveinek a francia dekadens költőkkel való összehasonlításával bizonyította be a fenti nézetek helytelenségét. "Nincs Ady verseiben rodenbachi rezignáció, se baudelaire-i spleen, se verlaine-i kvietizmus" – írja Ady és a dekadencia című tanulmányában. "Ady egész költészetete a forrongó élet szakadatlan magasztalása. S éppen itt van az a pont, ahol összeomlik a dekadencia vádja" – hangsúlyozza Lukáč. "Ady a maga Kasszandra-sorsa súlyát hordozva, egyéni és kollektív büntudat és bűnhődés terhe alatt roskadozva, minden disszonancián diadalmaskodni tudott épp azért, mert rajongva szerette az életet, mert hitt az élet értelmében. Ez a végtelen életszeretet Ady költészetének a lényege, és kizárja a dekadencia minden lehetőségét" – vonja le a végső következtetést meggyőző érvekre alapozott tanulmányában.

A magyar-szlovák irodalmi kapcsolatok egy másik fontos fejezete, melyben Lukáč ismét központi szerepet vállalt, a *Na brehu ciernych vod* (Sötét vizek partján) című modern magyar lírai antológia kiadása és a vele kapcsolatban kirobbant, többfordulós éles sajtóvita volt. A kötet nagyjából az előző két évtizedben különböző folyóiratokban megjelent hatvankét vers fordítását tartalmazta tíz szlovák költő tolmácsolásában. A modern magyar líra szlovák recepciója szempontjából nem érdektelen az egyes írók részaránya: az antológiában Ady tizenhét, Juhász Gyula tizenkettő, József Attila hat, Babits és Tóth Árpád négy-négy, Kosztolányi, Szabó Lőrinc három-három, Illyés Gyula, Győri Dezső kettő-kettő, Reményik Kassák, Áprily, Mécs, Gulyás Pál és Berda József pedig egy-egy verssel szerepelt. A költeményeknek több mint a felét Lukáč ültette át szlovák nyelvre, s az antológiához ő írt terjedelmes előszót is.

Írásában hangsúlyozza: a szomszéd népek kölcsönös jó viszonya nem alapulhat csupán a konjunktúrához igazodó gazdasági kapcsolatokon, egyezményeken. "Tartósan koordinált, kölcsönös megbecsülésen és megértésen épülő rokonszenv csak akkor lehetséges két nép közt"

– fejtegeti Lukáč –, “ha átadják egymásnak szellemi, kulturális értékeiket, ezeket kölcsönösen minél tüzetesebben megismerik, tanulmányozzák, megértik, terjesztik, befogadják, a maguk értékei közé sorolják.” A továbbiakban áttekinti a szlovák-magyar irodalmi kapcsolatok múltját és jelenét, majd felvázolja a feladatokat, melyek mindkét félre várnak a kapcsolatok elmélyítése terén. Végül alapos ismereteire támaszkodva értekezik a kortárs magyar irodalomról és az antológiában szereplő költők életművéről.

Az akkori Hitler-barát rendszer lapja, a Gardista nagy vihart kavart az antológia körül. Támadta az előszó szerzőjét és mindenkit, aki közreműködött kiadásában, így Ján Smrek költőt is, aki az Elán kiadó főszerkesztője volt. Leginkább az antológia verseinek humanista, helyenként háborúellenes szelleme, valamint az előszó kölcsönös közeledésre buzdító hangja ingerelte fel a sovinszta köröket. A több mint két hónapig tartó viharos sajtóvita győztese a nyilvánosság szemében a pozitív értékeket valló és védő, a két nemzet kölcsönös viszonyát megszilárdítani és elmélyíteni kívánó erők lettek. Lukáč szerepét e vitában és nézetei súlyát növelte, hogy a társadalmi és az irodalmi életben fontos tisztségeket töltött be: parlamenti képviselő, a Szlovák Írók Egyesületének titkára, a szlovák irodalmi élet egyik vezető személyisége volt.

A háború utáni évtizedekben Lukáč tisztultabb légkörben munkálkodhatott a szlovák-magyar irodalmi kapcsolatok fejlesztésén. Petőfiről írt tanulmánya – melyet előszóként csatolt az Apostol fordításához – új, pozitív felfogását jelenti a magyar forradalmár költő alakjának. Lukáč Petőfit már nem a szlovák nemzettől elpártolt költőnek látja, hanem a magyarságán keresztül is világirodalmi rangú íróként tiszteli benne, “... aki síkraszállt nemzete, népe jogaiért, szabadságáért, a világszabadság és minden népek testvériségének eszméjéért...”.

Lukáč nemcsak a magyar szépirodalmat, hanem a magyar irodalomtudományt is behatóan ismerte, fejlődését, újabb eredményeit figyelemmel kísérte. Ez megmutatkozik alkalmi cikkeiben, tanulmányaiban, kritikáiban, melyeket a magyar irodalom nagyjainak vagy a szlovák-magyar irodalmi kapcsolatoknak szentelt. Sok magyar író személyesen is ismert, néhányukat barátjának tekintette. Impozáns hungarológiai felkészültségét egy időben meghívott egyetemi előadóként gyümölcsöztette.

A magyar irodalom tolmácsolása és megismertetése terén kifejtett fél évszázados sokoldalú munkásságát magyar részről is nagyra értékelték és megbecsülték. Ennek egyik megnyilvánulása a Pro literaria hungaricus emlékérem és díszoklevél volt, mellyel a Magyar PEN Club tüntette ki 1969-ben. Ez alkalommal elhangzott beszédében Emil Boleslav Lukáč így fogalmazta meg irodalomközvetítő szerepének célját és értelmét: “...szolgáltam a Látomást: két nemzet irodalmának tolmácsolásán át, a magas értékek megismerésén és megbecsülésén keresztül eljutni a Duna-mente sorsközösségi testvériségéig. Ez a mi munkánk; és nem is kevés – mint József Attila mondaná.” És a mának szóló üzenetként, égetően időszerű programként kell felfognunk következő szavait is: “Tovább, tovább, ezer akadályon, gátlásokon és gátakon át az irodalom és kultúra vértetében szolgálni a Látomást, a dunatáji nemzetek testvéri összefogását.”

KAROL TOMIŠ

Szivárványon innen, szivárványon túl

A vígszínházi OZ-bemutatóról

A mese itt gyökerezik a valós világban – netán a valós mesében? –, és a csoda bennünk lakik: csak fel kell fedezni. *Frank Baum* halhatatlan meséje egyszerre szól a gyermeki képzeletről, az emberi lélekről, értékekről. *Gárdos Péter*, a vígszínházi előadás rendezője szerint arról szól, hogy “az életben a legnehezebb dolgokon is túl lehet jutni, ha az ember megtalálja az utat lélektől lélekig”. És minden bántó didaxis nélkül felmutatja a pszichológiai alapigazságot is: a belül lévő gátak legyőzhetők, ha nem hiányzik az akaraterő, a sikerbe vetett hit, és segítőtársak is akadnak hozzá. Így jut okosságához a szalmafejű Madárijesztő, szívhez a kongó mellkasú Bádogember és bátorsághoz a gyáva Oroszlán; azaz így fedezik fel, hogy a vágyott tulajdonságokkal már régesrég rendelkeznek.

Ez a gyerekeknek-felnőtteknek egyaránt szóló mese gyakori vendég a magyar színpadokon: az utóbbi húsz évben mintegy hússzor játszották különböző feldolgozásokban. A mostani bemutatót *Harold Arlen*, *E. Y. Harburg* és a fordító, *Békés Pál* neve fémjelzi. A vígszínházi változat átvette a világsikerű amerikai film zenéjét, de magára a produkcióra – szerencsére, hiszen a